

Primele așezăminte caritabile din Țara Românească și Moldova.

«Spitalurile» pentru săraci bolnavi de la Colțea, Sf. Pantelimon și Sf. Spiridon

În Țările Române spitalul destinat bolnavilor săraci este o instituție esențialmente urbană, ca de altminteri peste tot în Europa. Primele astfel de așezăminte din Țara Românească și Moldova sunt situate în incinta unor mănăstiri și sunt prevăzute cu capelă sau chiar cu biserică și cimitir, ceea ce le face să se asemene unor comunități religioase. În Transilvania, unde viața orășenească pulsează după alte ritmuri, azile-spital orășenești apar din secolul al XIV-lea, iar la Sibiu chiar de la sfârșitul secolului al XIII-lea (1292). Dincoace de Carpați, domnii fac danii destinate săracilor și bolnavilor, urmând o tradiție multiseclară biblică și imperială, dar ele se referă la cei găzduiți în bolnițele mănăstirești.

Ca fapt de viață urbană, spitalul apare în spațiul extracarpatic cel mai devreme în prima jumătate a secolului al XVII-lea; până târziu, la începutul epocii moderne, el va fi perceput de o manieră negativă și destinat numai celui aflat în afara comunității tradiționale, familia. Obligația familiei de a se îngriji de membrii bolnavi ai săi e codificată și în scris în **Cartea românească de învățătură** și în **Indreptarea legii**. Ambele legiuri prevăd decăderea părintelui din drepturile părintești dacă-și va trimite fiul bolnav la spital¹, « la casa unde zac calicii și oamenii bolnavi »². În situația inversă (fiul care-și trimite tatăl la spital) fiul va fi pedepsit ca un « ucigătoriu ce face ucidere grabnică »³. Spitalul e locul marilor mutilați lipsiți de familie, iar mai târziu al contagioșilor și prin excelență, locul unde se stă până la sfârșitul vieții sau locul unde se moare lipsit de mângâierea familiei, într-o societate în care aceasta va mai fi multă vreme una din principalele forme de solidaritate umană.

La începutul secolului al XVII-lea, mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei apare ca fondator a două așezăminte: biserița-bolniță de la Dragomirna, de el ctitorită și spitalul din Suceava, construit între 1619-1620. Modelul păstorului spiritual va fi urmat și de elitele laice, fie că e vorba de mari boieri, fie că e vorba de domni fondatori de așezăminte spitalicești. La sfârșitul secolului al XVII-lea sau la începutul secolului al XVIII-lea, familia Cantacuzino, prin spătarul Mihai Cantacuzino, pune bazele spitalului Colțea. În 1735 Grigore al II-lea Ghica ctitorește mănăstirea și spitalul Sf. Pantelimon, iar în 1757 Constantin Mihai Racoviță înființează spitalul Sf. Spiridon din Iași, pentru ca la 1814-1815, prin chetă publică, să se pună bazele spitalului Filantropiei, primul cu adevărat laic în Principate.

Toate aceste fondări răspund comandamentului biblic al milosteniei și iubirii aproapelui. Într-o lume marcată dintru început de păcatul original, săracii, acești «frați mai mici» ai lui Iisus (**Evanghelia după Matei, XXV, 34–40**), devin instrumentul răscumpărării greșelilor noastre pământești prin mila pe care o inspiră, prin pomana care li se face, prin rugăciunile pe care se presupune că ei le înalță pentru binefăcătorii lor. Mila și corolarul ei practic, pomana (sub diverse forme, inclusiv adăpostirea săracilor și îngrijirea bolnavilor) nu reprezintă un scop în sine; ele rămân un exercițiu liturgic, una dintre multiplele forme ale rugăciunii și devoțiunii care ajută bunului creștin la dobândirea mântuirii în viața ce va să vie. Ele nu se adresează sărăciei propriu-zise a unor indivizi, ci asemănării dintre aceasta și condiția pe care Hristos și-a asumat-o pe pământ. Săracul este imaginea lui Iisus în această lume.

În această perspectivă trebuie plasate și primele așezăminte de binefacere care le sunt în mod special dedicate, spitalele. Primul spital pentru săraci va fi fost fondat, se pare, de Sf. Vasilie cel Mare, către 372, iar Sozomenos îl descrie drept cel mai renumit azil pentru săraci⁴. De la bun început, așadar, spitalul este lipsit de finalitatea medicală pe care i-o recunoaștem astăzi. Ele este un așezământ caritabil care adăpostește și abia în al doilea rând îngrijește săraci, bolnavi sau nu, funcție de epocă, de capacitate și de diferite alte conjuncturi. În Franța sfârșitului de secol XVIII, spitalul are încă rolul de a-i « stoca » pe cei fără domiciliu și ocupație⁵.

În Imperiul bizantin așezămintele caritabile, indiferent de fondator, erau administrate și deservite de clerici și puse, din chiar momentul fondării lor, sub autoritatea episcopilor. Conform actelor lor fondatoare, așezămintele de caritate intrau în patrimoniul bisericii de la care primeau statutele (juridice) de funcționare, obligațiile și privilegiile.⁶ În Țările Române, titlul de ctitor se acorda de biserică, dar ctitoria se aproba de domn în cadrul structurii generale de *domeniu eminent* a puterii domnului, iar în cazul mai vechilor așezăminte era întărită de domnul în scaun. Întăritura domnescă, la fel cu multe acte ale domnului, era o milă, o dăruire, un semn de generozitate, ca răspuns la actul de supunere, de ascultare, de necesitate, de închinare al supusului. Și când era vorba de o ctitorie sau de o danie de închinare, formula diplomatică arăta că domnul a participat și el la ctitorie și la danie, prin dăruirea întăririi, prin întărirea daniei. Mai niciodată el nu uita să ceară expres ca, pentru acest act «ctitoricesc» sau de «dăruire», să se facă rugăciuni pentru odihna sufletului său și a altor răposați domni sau chiar direct să fie socotit printre ctitori. Prezența domnului în structura ctitoricească anula acesteia orice caracter privat și prin toate aspectele mai sus menționate, se înscria în cea mai limpede tradiție bizantină.⁷

Primele trei așezăminte semnificative destinate săracilor în Principate, Colțea, Sf. Pantelimon și Sf. Spiridon erau integrate mănăstirilor cu același nume. Dacă prima este o fundație boierească la care domnul co-participă grație implicațiilor dreptului ctitoricesc românesc, ultimele două sunt efectiv ctitorii domnești.

Mănăstirea-spital Colțea, ctitorie a Cantacuzinilor, pare a fi cea mai apropiată modelului occidental (venetian) de așezământ pentru săraci, numit *spital general*. Apărut la jumătatea secolului al XVII-lea, în principal în Franța și în Italia, el este expresia concretă a principiului izolării (de bună-voie acceptate, dar cel mai adesea forțate) a săracilor și a îndepărtării lor din spațiul public, cerșitul fiind interzis.⁸ Dincolo de asemănări, apropiate uneori de identitate, rămâne întrebarea dacă spitalele venetiene

(Ospedale di San Lazzaro e dei mendicanti sau spitalul S.S. Pietro e Paolo din Castello, Venetia) și cel bucureștean răspund unei logici sociale identice sau măcar asemănătoare. Pentru a putea sugera măcar un răspuns, vom prezenta, foarte pe scurt, toate cele trei așezăminte pentru săraci, Colțea, Pantelimonul și Spiridonia, nu numai pentru că sunt relativ contemporane, ci și datorită asemănărilor care le unesc.

Mai întâi Colțea. În ansamblu, avem a face cu o mănăstire. Între zidurile sale, care-i trasează nu numai spațiul interior, ci și granițele unui anume tip de ambianță spirituală, funcționează așezămintele numite «spitale», destinate bolnavilor săraci și o școală. Tot de aici pornesc diferite gesturi de binefacere către cei scăpătați sau de îngrijire medicală (la nivelul epocii, bineînțeles) a unor bolnavi care, nefiind săraci, au o «cămară», adică «șad osebit den spital».⁹ Pentru săraci, spitalul era probabil, mai curând un azil. În primii ani de existență așezământul nu avea doctor, dar, la nevoie, putea fi chemat unul din oraș sau eventual trimis cu poruncă domnească. Vasele pentru «șpiterie» sau ceea ce trebuie să fi fost strămoșul tifonului, astarul, cumpărat anual pentru săraci țin, credem, mai curând de minime măsuri de igienă decât de un «profil dermatochirurgical»¹⁰ clar definit și asumat.

Actul de fondare și statutele inițiale de funcționare ale mănăstirii Colțea nu ni s-au păstrat. Documentul cel mai complet care a ajuns până la noi e o carte de întărire, în 32 de capitole, a patriarhului Alexandriei, Samuil, datată 15 iunie 1715.¹¹ Justificarea actului fondator este exclusiv religioasă, concentrată asupra poruncii biblice a iubirii aproapelui și a asumării idealului cristic al bunătații și milosteniei. Actul arată alcătuirea complexului ca fiind următoarea: « locașuri sfinte, spitale, case pentru hrana săracilor – (să fie oare ele diferite?!) – șpitării și școle pentru diferite învățături și de învețătura «cântării». Întregul așezământ era administrat de opt epitropi, patru primari și patru secundari, toți aleși dintre negustorii bucureșteni (între care și starostele negustorilor) și recunoscuți și întăriți în funcție de domn. Contabilitatea efectivă a așezământului o țineau epitropii primari care dădeau seamă, o dată pe an, celorlalți patru epitropi secundari, între care era și starostele negustorilor. Spitalele, două la număr, unul pentru 12 «bărbați săraci și străini bolnavi», iar celălalt pentru 12 «femei sărace bolnave», privesc abia capitolele 23-24 din cele 32 câte are întregul așezământ. Boieri scăpătați, săraci și bolnavi (chiar și străini), negustori sau alți oameni «cinstiți», dar săraci și bolnavi se pot încredința așezămintelor de la Colțea, fără a rămâne în spital, ci într-o chilie deosebită, convenită stării lor. Când banii ar prisosi, pot fi înzestrate două fete sărace, orfane, pe an. De asemenea, putea crește numărul bolnavilor adăpostiți în spitale cu câte trei, trei bărbați și trei femei.

În cazul mănăstirii și spitalului Sf. Pantelimon s-a păstrat actul de fondare din 12 octombrie 1735.¹² Acesta nu arată însă decât dorința de ctitorire a domnului și veniturile cu care acesta înzestrează mănăstirea și spitalul Sf. Pantelimon, fără a face nici o referire la modul său de organizare și funcționare. În plus, apare intenția domnului de a construi pe lângă «spitalul de săraci bolnavi» și spital pentru bolnavii de ciumă, în afara zidurilor mănăstirii, cu regim de lazaret. Un hrisov de la Scarlat Grigore Ghica, din 9 iulie 1759, cuprinde copia testamentului lui Grigore al II-lea Ghica din iulie 1752 în care sunt date indicațiile cu privire la modul de funcționare al așezământului spitalicesc.¹³ Acesta era dotat cu 12 paturi (din nou același număr), avea farmacie și era destinat celor «ce ar pătimi de bole hronicești (adică de bole îndelungate care pot

primi și tămăduire prin luarea doftoriilor)». În interiorul spațiului destinat bolnavilor de ciumă și de lingoare posibilitățile de primire erau teoretic nelimitate, bolnavii din această categorie fiind obligați să se interneze pentru a nu răspândi boala. Așezământul de binefacere era administrat de doi mari epitropi, (vel) logofătul și (vel) vistiernicul, care controlau pe ispravnicul ce ținea efectiv conturile mănăstirii și ale tuturor anexelor ce o înconjurau. Acesta era numit inițial de ctitor, apoi de epitropi și de mitropolit, sub a cărui înaltă supraveghere era așezat întregul complex de la Sf. Pantelimon. Ispravnicul avea, la rândul său, în subordine un iconom. Deși foarte voluminos, actul la care ne-am referit până acum nu mai cuprinde și alte indicații despre organizarea și funcționarea așezămintelor Sf. Pantelimon.

La dimensiunile modeste imaginate de ctitor, el a continuat probabil să funcționeze pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, pentru a se alipi, după 1806, șirului victimelor ocupației rusești. La începutul anului 1810, el era considerat singurul spital din țară pentru îngrijirea «nemernicilor săraci bolnavi»¹⁴. Abuzurile soldaților ruși dusese la spargerea satului spitalului ceea ce, în perspectivă imediată, însemna închiderea acestuia, astfel încât «să rămâie săracii bolnavi necăutați zăcând și murind pe uliți și pe drumuri și mâncați de câini»¹⁵. Boierii Ghiculești, epitropi ai spitalului și mănăstirii Sf. Pantelimon, obțin de la Intâiul Divan un act care autorizează funcționarea în continuare a spitalului, la o capacitate de cel mult 20 de paturi¹⁶.

În afara acestor spitale, de la Colțea și de la Pantelimon, mai exista în București la sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai precis din 1795, spitalul pentru ciumați de la Dudești. Acesta avea însă doar o biserică, cu hramul sfinților Haralambie, Alexandru, Visarion și Dimitrie Basarabov și nu îndeplinea alte binefaceri în afară de adăpostirea bolnavilor de ciumă, a suspectilor și a convalescenților, pe timp de epidemie.

Dincolo de grija puternic afirmată de domnie față de cei nenorociți, realitatea acestor așezăminte rămâne modestă. La începutul secolului al XIX-lea, doctorul Constantin Caracaș considera că «toate acestea folosesc numai în parte, în genere nefiind îndeustulătoare, așa că nu corespund scopului principal al binelui. Apoi în ele nu se păzește cuvenita ordine și întocmirile neuitaților fondatori, ci se fac multe abuzuri; de aceia au nevoie de îmbunătățiri, mai ales acum, când după atâtea nenorociri, s'a înmulțit fără măsură numărul celor săraci și mai cu seamă a celor bolnavi». La vremea respectivă «spitalele din București <...> fără nici o administrație și ordine <nu mai adăposteau> decât doi – trei nenorociți, atinși de patimi cumplite, fără nici o îngrijire medicală, ci numai hrană și locuință»¹⁷.

În ceea ce privește spitalul Sf. Spiridon din Iași, hrisovul lui Constantin Mihail Cehan Racoviță pentru înființarea spitalului de la mănăstirea noauă ce din nou s-au zidit în orașul Iașilor a Sfântului ierarh și de minuni făcător Spiridon, din 1 ianuarie 1757¹⁸, spune că «din toate alte bunătăți alegând neștine din tot sufletul și den toată inima, a iubi pe Dumnezeu și a chivernisi folos streinilor slabi și neputincioși, să veade și să cunoaște că călătorește pre calia ce cu adevărat împărătească, carele îi duce de ajungu către sânurile lui Avram și acopere mulțimea păcatelor și știrge necurățiile sufletelor pentru că urmadză poruncii lui Dumnezeu cei dintâi și mai mari între toate poruncile <...> în care poruncă cuprinde ca pre cei streini a primi, pre cei goi a-i îmbrăca, pre cei bolnavi a-i cerceta». Conform aceluiași hrisov «păr acmu încă nu s-au căutat a fi spital pentru hrana, chiverniseala, căutare și odihna săracilor și a mulți

bolnavi și neputincioși». Domnul hotărăște așadar înființarea spitalului la mănăstirea Sf. Spiridon, îi stabilește sursele de venituri și îndatorează breasla neguțătorilor din Iași să poarte de grijă pentru toate veniturile și cheltuielile acestuia. În ceea ce privește numărul de paturi, el trebuia stabilit odată ce se va fi cunoscut suma totală a veniturilor. Aproape trei ani mai târziu însă, la 22 decembrie 1759, Ioan Teodor Calimah reia argumentele în favoarea înființării spitalului care, se pare, nu exista încă: «Dară fiindcă în orașul acesta al Iașului este lipsă de un lucru de foarte trebuință țării aceștia, mai ales fiind scaun domnesc și adunare de mult norod care lucru mai înainte au fost trecut cu vederea de a se face și de a se împlini, ca să să facă spital adică bolnițe pentru căutare și bună odihnă a mulți bolnavi și neputincioși și săraci ce se află din pământeni și streini și totdeauna nelipsiți din orașul acesta <...>». ¹⁹

La 1799 spitalul era considerat ca având 60 de paturi. ²⁰ Conform veniturilor și cheltuielilor mănăstirii pe perioada 1771-1823, s-a estimat numărul bolnavilor internați la 35-40 pentru 1782 și la 50 pentru 1798-1799. ²¹ În preocupările complexului Sf. Spiridon intra și ajutorarea celor pe care condicile de chetuieli îi numesc «deosebite fețe scăpătate și sărace», «deosebite fețe sărace» sau «fețe știute». De multe ori se dădeau mile rudelor celor care slujiseră la mănăstire, la propunerea episcopilor sau din porunca domniei.

Ne întrebam, la începutul rândurilor de față, cărei logici sociale îi răspunde apariția spitalului pentru săraci bolnavi în spațiul urban moldo-muntean al secolului al XVIII-lea. În agitatul și traumatizantul răstimp care îl zămislește, el nu reprezintă probabil numai adoptarea unei mode, deși cosmopolitismul principilor fanarioți poate da seama de o reală permeabilitate a acestora la ideile unui secol cu adevărat pasionat de discursul filantropic. Spitalul-azil pentru săraci bolnavi și străini este răspunsul pe care orașul, scaun domnesc, îl dă creșterii numărului acestora și eventualelor pericole (în primul rând sanitare, dar și sociale) rezultate de aici. Eforturile domniei de a-i îndepărta pe cerșetori din spațiul public (cei valizi trimiși la muncă, cei invalizi trimiși la mănăstiri) sunt constante în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Ca justificare, înființarea spitalelor rămâne în sfera sentimentului religios. Numai că religiozitatea domnului (ctitor real sau asociat al tuturor așezămintelor aici invocate) are importante valențe politice. Referindu-se la mila pe care orice creștin trebuie să o simtă și la pomana pe care acesta este dator să o facă, ctitorul princiar al spitalului de la Dușești considera că «de vreme dară ce nu pot toți această creștinească datorie să o săvârșească fieșcare în parte, tovărășia cea politicească prin mijlocul spitalurilor împlinesce în obște această lipsă». ²² La nivel princiar și prin urmare politic, «mila este un element care consolidează solidaritatea socială, evidențiind grija față de supuși a celui puternic». ²³ Stabilitatea domniei și implicit a societății, este asigurată de permanenta comunicare între pietatea prințului, care-l păstrează curat în fața lui Dumnezeu și mila sa față de supuși (relația semantică dintre *piété* și *pitié*, derivate din *piestas*). ²⁴ Primele «spitaluri» pentru săraci bolnavi aparțin așadar, în egală măsură, spațiului religios, dar și celui politic.

NOTE

- ¹ **Cartea românească de învățătură, 1646**, Ed. Academiei, București, 1961, p. 93.
- ² **Îndreptarea legii (1652)**, Ed. Academiei, București, 1962, p. 239.
- ³ **Ibidem**, p. 239 și **Cartea românească ...**, p. 93.
- ⁴ Apud Demetrios J. Constantelos, **Byzantine Philanthropy and Social Welfare**, Rutgers University Press, 1968, p. 154.
- ⁵ Philippe Sassier, **Du bon usage des pauvres. Histoire d'un thème politique, XVI – XX siècle**, Fayard, 1990, p. 182.
- ⁶ Louis Bréhier, **Les institutins de l'Empire Byzantin**, Albin Michel, Paris, 1970, p. 412 și urm.
- ⁷ Valentin Al. Georgescu, **Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea**, Ed. Academiei, București, 1980, p. 161–162.
- ⁸ Despre influențele venețiene asupra Colței vezi Nicolae Iorga, **La continuation des hopitaux byzantines par les hopitaux roumains**, în „Revue historique du Sud-Est européen”, oct.-dec. 1932, p. 395–450; Nicolae Vătămanu, **Contribuții la istoricul înființării spitalului Coltea**, în **Din istoria medicinei românești și universale**, Ed. Academiei, București, 1962, p. 145–165 și articolul nostru **De la azilul pentru săraci la spitalul pentru bolnavi. Așezămintele de binefacere de la Coltea în prima jumătate a secolului al XVIII-lea**, în „Sud-Estul și Contextul European” – I.S.S.E.E., Buletin, II, 1994, p. 115 – 121.
- ⁹ Un registru de socoteli al spitalului Coltea există la B.A.R., mss. rom. 129.
- ¹⁰ Nicolae Vătămanu, Paul Cernovodeanu, **Opt ani din viața spitalului Coltea, 1731 – 1739**, în „Spitale vechi și noi”, Ed. Medicală, București, 1976, p. 81 – 88.
- ¹¹ Publicată de Alexandru Galesescu în **Eforia spitalelor civile din București**, București, 1899, p. 20 – 44.
- ¹² **Ibidem**, p. 166 – 175.
- ¹³ **Ibidem**, p. 176 – 230.
- ¹⁴ V.A. Urechea, **Istoria Românilor**, tom IX, București, 1896, p. 611.
- ¹⁵ **Ibidem**, tom XI, București, 1901, p. 895 – 896.
- ¹⁶ **Ibidem**, p. 893 – 894.
- ¹⁷ Pompei Samarian, **O veche monografie sanitară a Munteniei, «Topografia Țării Românești» de doctor Constantin Caracaș (1800–1828)**, București, 1937, p. 137 – 138.
- ¹⁸ Arhivele Istorice Centrale, București, fond «Documente Istorice», mss. 125 – CXXX.
- ¹⁹ **Ibidem**, mss. 33 – CCLXIII.
- ²⁰ Theodor Codrescu, **Uricariu cuprinzătoriu de hrisoave, anafoarale și alte acte din suta a XVIII și XIX**, vol. I, ed. a II-a, Tipografia Buciumul Român, 1871, p. 97.
- ²¹ Dumitru Agache, **Veniturile și cheltuielile mănăstirii Sf. Spiridon din Iași între anii 1771–1823**, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Iași, nr. 15, 1978, p. 335–351.
- ²² V.A. Urechia, **op. cit.**, tom VI, București, 1893, p. 725 – 735, doc. din 1 iulie 1796.
- ²³ Alexandru Duțu, **Milă și filosofia socială**, în „Dilema”, an III, nr. 108, 3-9 februarie 1995, p. 6.
- ²⁴ Idem, **Tradiția în gândirea politică românească**, în „Polis”, vol. III, nr. 3-4, 1996, p. 89.